

Irena Bogocz

Ostrawa, Uniwersytet Ostrawski

Małgorzata Bortliczek

Cieszyn, Uniwersytet Śląski

Mowa potoczna Zaolzian

Słowa kluczowe: gwara cieszyńska, język polski, język czeski, Zaolzie, Śląsk Cieszyński.

Rys historyczno-demograficzny

Na pograniczu czesko-polskim, po czeskiej stronie granicy (na Zaolziu) mieszka ludność identyfikująca się albo z narodem czeskim, albo z polskim oraz z kulturą czeską lub polską albo z lokalną subkulturą. Ludność ta korzysta na co dzień z kilku kodów językowych, o czym piszemy w dalszej części artykułu. Zarówno sytuacja demograficzna na Zaolziu, jak i lokalna sytuacja językowa wynikają ze specyficznej historii tego regionu należące do Śląska Cieszyńskiego, który z kolei od zamierzchłych czasów znajdował się w orbicie różnych wpływów politycznych i językowych: polskich, czeskich lub niemieckich (austriackich). W rezultacie przynależność państwowa Śląska Cieszyńskiego często się zmieniała. Skład narodowościowy miejscowej ludności ulegał modyfikacjom w zależności od tego, kto akurat sprawował władzę. Tylko w XX wieku byli to Habsburgowie, Czesi, Polacy, Niemcy i ponownie Czesi. Zmiany demograficzne (etniczne) w ciągu ostatniego stulecia (1910–2014) potwierdza między innymi porównanie danych statystycznych pochodzących z austriackiego spisu ludności przeprowadzonego w 1910 roku, kiedy narodowość polską deklarowały 123 923 osoby, czeską — 32 821, niemiecką — 22 312, z pierwszym spisem przeprowadzonym w 1921 roku w nowym państwie czechosłowackim, do którego Zaolzie zostało przyłączone. Wtedy do narodowości polskiej przyznało się tylko 68 034 miejscowych mieszkańców, do czeskiej — aż 88 556, a do niemieckiej — 18 260¹⁾. Według najnowszych danych z 26 marca 2014 roku narodowość polską na Zaolziu zadeklarowało 26 300 mieszkańców²⁾.

¹⁾ Dane z Internetu (http://geography.upol.cz/soubory/lide/szczyrba/RGPOL/ucebnice/vztahy/polaci_cesi.html) pochodzą z publikacji Stanisława Zahradnika (1991: 12).

²⁾ Dane z Internetu (www.czso.cz) wymagają statystycznego komentarza. Zdaniem T. Siwka, statystyka demografa, podstawą do wytyczenia granic Zaolzia były obwody następujących miast: Bogumina, Czeskiego Cieszyna, Hawierzowa, Jabłonkowa, Karwiny, Orłowej i Trzyńca. Narodowość polską zadeklarowało 7,9 proc. ludności miejscowej, liczącej łącznie 333 235 mieszkańców. Do grupy tej nie zostali włączeni ci, którzy podali podwójną narodowość: czeską i polską. Z ogółu ludności Zaolzia żadnej narodowości nie podało aż 71 179 (21,4 proc.) osób. Można więc sądzić, że chodzi o osoby z rodzin mieszanych, które nie potrafiły jednoznacznie określić swojej przynależności narodowej. Można także sądzić, że przynajmniej część tych, którzy w obecnym spisie nie deklarowali narodowości, w poprzednich spisach deklarowała narodowość polską.

Granice Zaolzia

Zaolzie leży po północno-wschodniej (polskiej) stronie granicy geomorfologicznej³), etnicznej (etnograficznej), kulturowej i językowej, którą wyznaczyli wcześniej w swoich pracach m.in. Lucjan Malinowski, Jan Bystron oraz Kazimierz Nitsch, a stosunkowo niedawno — Tadeusz Siwek (1996), Janina Labocha (1997) i Władysław Milerski (2009). Granica ta przebiega w dorzeczu rzek Stonawki i Łucyny (w języku czeskim: Stonávki, Lučiny), których źródła znajdują się w Beskidzie Śląsko-Morawskim (Moravskoslezské Beskydy) na terenie Republiki Czeskiej. Pierwsza z rzek granicznych, Stonawka (33,7 km), jest dopływem Olzy i przepływa przez następujące miejscowości (nazwy podajemy zgodnie z czeską oficjalną toponimią i czeską ortografią): Komorní Lhotka, Hnojník, Třanovice, Těrlicko, Albrechtice, Stonava i miasto Karviná, gdzie Stonawka wpada do Olzy. Na brzegach Łucyny (37,3 km) znajdują się: Dobratice, Vojkovice, Dolní Domaslavice, Lučina, Soběšovice, Žermanice, Horní Bludovice, dzielnice miasta Havířov oraz miasta Šenov i Ostrava⁴) — na jej terenie Łucyna wpada do Ostrawicy (Ostravice). Zarówno Ostrawica, jak i Olza kończą swój bieg jeszcze na terenie Czech, zasilając Odrę (połączenie Ostrawicy z Odrą ma miejsce w Ostrawie, a Olzy z Odrą — w Boguminie). Poza podanymi terenami wspomniana granica od zachodu wyznaczana jest przez takie miasta, jak Petřvald, Rychvald i Bohumín. Na tych właśnie terenach gwary polskie, a szczególnie gwara cieszyńska, będąca przedmiotem opisu, kontaktują się z gwarami laskimi. Dopiero tutaj dochodzi więc do zetknięcia się gwary polskiej z gwarami należącymi do czeskiego języka etnicznego⁵).

Polska literatura dialektologiczna sytuuje gwary laskie w tzw. pasie przejściowym (przechodnim), nazywając je z tego względu i dla odróżnienia od gwar mieszanych (zob. Nitsch 1939: 163; Labocha 1997: 12) dialektami przejściowymi, językami pośrednimi, mową przechodnią. Dla gwar laskich charakterystyczne jest wymienne stosowanie elementów dwóch systemów językowych: języka czeskiego i języka polskiego.

Do najbardziej istotnych cech języka polskiego zalicza się z reguły *trot*, *tlot* jako rezultat metatezy *tort*, *tolt*, obecność nosówek lub ich asynchroniczną wymowę oraz przegłos typu *las*, *siano*, *pszczoła*, w odróżnieniu od czeskich procesów językowych przynoszących takie wyniki, jak: *kráva* (laskie *krava*), *hlava*, *zub*, *husa*, *maso*, *nesu*, *beru* ('głowa', 'zab', 'gęś', 'mięso', 'niosę', 'biorę'); *les*, *seno* (*séno*, *šeno*), *včela*. Do cech wspólnych — lasko-polskich (przejściowych) — należą: brak iloczasu i akcent paroksytoniczny oraz w pewnej mierze specyficzne cechy fleksyjne i składniowe.

W czeskim opracowaniu dialektologicznym Bohuslava Havránka (1934) gwary laskie zostały włączone do dialektów czeskich (do zespołu języka czeskiego). Natomiast tereny na

³) Granica geomorfologiczna to granica uwzględniająca ukształtowanie terenu, które zwykle stanowi naturalne bariery przestrzenne (administracyjne, międzypaństwowe). Granica ta stała się faktem politycznym dopiero w 1920 r., choć jej przebieg był podobny do dzisiejszego już w średniowieczu (Siwek 1996: 6).

⁴) Polskie odpowiedniki nazw miejscowych: Ligotka Kameralna, Gnojnik, Trzanowice, Cierlicko, Olbrachcice, Stonawa, Karwina, Dobratice, Vojkowice, Domasławice Dolne, Łucyna, Sobieszowice, Żermanice, Błędowice Górne, Hawierzów, Szonów i Ostrawa.

⁵) Dialekt laski w literaturze dialektologicznej jest sytuowany w dorzeczu górnej Odry i jej dopływów (Ostrawica, Opawa); zob. np. Rospond (1970).

wschód od podanej powyżej granicy uznano za tereny językowo polskie, dlatego przywołany autor nie opisywał charakterystycznej dla nich sytuacji językowej. W późniejszych pracach czeskich dialektologów pojawiła się nowa terminologia wynikająca z tendencji do uzasadniania przynależności południowo-zachodniej części Śląska Cieszyńskiego do nowego, wojennego państwa czeskiego. Gwarę cieszyńską w Republice Czeskiej nazywa się gwarą «wschodniolaską» (*východolašské nářečí* — Kellner 1946, 1949) lub narzeczem «polsko-czeskiego pasma mieszanego» (*polsko-český smíšený pruh* — Bělíč 1972).

Należy podkreślić, że samo Zaolzie nie jest językowo jednolite. Oprócz zachodniej granicy wytyczonej przez dorzecza wspomnianych już rzek — Łuczyny i Stonawki — można wyodrębnić część jabłonkowską (zob. Bogocz, Bortliczek 2000: 70–76), zagłębie karwińsko-bogumińskie i centralne tereny Cieszyńskiego, obejmujące miasta Trzyniec, Czeski Cieszyn oraz ich okolice.

Sytuacja językowa

Wspomniany termin Jaromíra Bělíča (1972) *polsko-český smíšený pruh* został użyty niefortunnie, ponieważ to nie gwara na terenie Zaolzia jest mieszana, lecz panująca tu sytuacja językowa. Pomimo że termin ten nie określa charakteru funkcjonującej na Zaolziu gwary, to wskazuje na fakt natury socjolingwistycznej: na terenach Zaolzia kontaktują się (stykają się, «mieszają się») języki polski i czeski, szczególnie ich odmiany kulturalne, które są stosowane wymiennie w zależności od typu sytuacji komunikacyjnej, pochodzenia rozmówców czy tematu rozmowy⁶). Oprócz coraz silniejszej pozycji czeszczyzny ogólnej — kulturalnej i potocznej — obecny jest tu nadal (literacki) język polski, wspierany przez polskie szkolnictwo mniejszościowe (język polski jest językiem nauczania, uczniowie czytają książki polskich autorów itp.), instytucje zrzeszające Polaków na Zaolziu, rzadziej — przez sytuację językową w domach czy w kręgu rodzinnym. Nie bez znaczenia dla kondycji języka polskiego są również częste wizyty Zaolzian w Polsce, chociaż sprawy komunikacyjne (handlowe lub usługowe) po polskiej stronie granicy często nie wymagają użycia ani polszczyzny literackiej, ani potocznej⁷). W komunikacji pozalekcyjnej, nieoficjalnej, przeważa substrat regionalny — gwara cieszyńska przemieszana z elementami czeskiego języka potocznego, dokładniej — regionalnej czeszczyzny ogólnej, która wykazuje takie cechy, jak: brak iloczasu, akcent na przedostatniej sylabie, nieortoepiczna wymowa grup *dī, tī, nī* (np. *vanílka, mińister*) w wyrazach obcego pochodzenia (wymowa powinna być niepalatalna: [vanilka], [ministr]/[vanylka], [minystr]), niepoprawna w języku czeskim progresywna asymilacja dźwięczności typu [tfuj], [na chfilu], [cfičit] zamiast [tvu:j], [na chvi:li], [cvičit], niepoprawne (regionalne) wyrażenia przyimkowe, np. *kvůli čeho* zamiast *kvůli čemu* ('z powodu czego'), nieprzestrzeganie różnicy semantycznej między przysłówkami o znaczeniu 'gdzie'

⁶) Chodzi o uwarunkowania sytuacyjne, funkcyjne, socjologiczne i emocjonalne (zob. Pelcowa 2001).

⁷) Komunikowanie się przebiega na zasadzie tzw. semikomunikacji, gdy każdy z rozmówców zachowuje swój kod językowy, włącznie z gwarowym. W sytuacji wymagającej użycia polszczyzny kulturalnej rozmówca pochodzący z Zaolzia rozpoznawany jest na podstawie typowych błędów interferencyjnych (dokładniej zob. Bogoczová 2001; Muryc 2010).

i 'dokąd' (tzn. korzystanie wyłącznie z przysłówka *kde* [gde], podczas gdy język czeski różni dwa wyrazy: *kde* i *kam*), stosowanie wieloznacznego leksemu *jak* w niewłaściwych kontekstach semantycznych.

Uzasadnienie i organizacja badań

W obiegu społecznym funkcjonują sprzeczne z empirią opinie dotyczące sytuacji językowej na Zaolziu. Bezrefleksyjnie powtarzane sądy: Polacy po obu stronach granicy posługują się tym samym językiem potocznym; gwara cieszyńska po obu stronach granicy jest identyczna i ma ten sam prestiż społeczny; wszyscy Polacy na Zaolziu znają polszczyznę kulturalną; używanie gwary przez mówiącego przesądza o jego identyfikacji z kulturą lokalną; użytkownik gwary korzysta z tej odmiany tylko w sytuacjach nieoficjalnych, intymnych itp., ulegają bardzo powolnej zmianie, która nie jest współmierna do obserwowanych zjawisk językowych.

Równie istotnym powodem podjęcia niniejszego tematu są dynamiczne zmiany społeczno-kulturowe i pokoleniowe, które — jak wiadomo — prowadzą do «niwelowania» lokalnych odmian języka etnicznego na korzyść interdialektów czy języka ogólnego. Trzecim powodem jest zauważalna nawet w czasach nadmiaru informacji znikoma wiedza na temat losów Zaolzia i charakteru tutejszej komunikacji językowej.

Prezentowane poniżej fragmenty wypowiedzi informatorów mieszkających na Zaolziu pochodzą z materiału językowego zebranego w 2013 roku i obejmują nagrania rozmów z uczniami zaolziańskich szkół polskich: podstawowych i średnich⁸⁾. Rozmowy nagrano w sytuacjach pozalekcyjnych (w świetlicy szkolnej, w czasie wolnym od zajęć), przy czym nauczyciele nie byli obecni podczas rozmów, a osoba prowadząca rozmowy (eksplorator, skrót E) sama używała gwary miejscowej i do takiego sposobu mówienia zachęcała rozmówców. Informatorzy wypowiadali się więc swobodnie, ich wypowiedzi należy uważać za autentyczne. Przetranskrybowane wypowiedzi uczestników badań zostały poddane analizie. Dla zilustrowania zaobserwowanych zjawisk wybrałyśmy kilka obszerniejszych fragmentów: pierwsze dwie rozmowy (Aneks 1, Aneks 2) zostały nagrane podczas zajęć świetlicowych w Czeskim Cieszynie i w Oldrzychowicach (Oldřichovicach) koło Trzyńca z dziećmi w wieku 6–9 lat; teksty trzeci i czwarty (Aneks 3, Aneks 4) pochodzą z rozmów z cieszyńskimi gimnazjalistami mającymi 17 i 18 lat. Prezentowane w aneksach transkrypcje fonetyczne oddają cechy autentycznej mowy informatorów. Z wypowiedzi usunięto niezrozumiałe fragmenty (szumy komunikacyjne lub nieistotne wtrącenia) naruszające ich ciągłość; dla zaznaczenia elizji zastosowano znak (...).

Właściwości mowy informatorów

W zrozumieniu wypowiedzi informatorów pomocne mogą okazać się wymienione poniżej (dostrzeżone przez nas) właściwości fonetyczne i sposoby ich transkrybowania.

⁸⁾ Przeprowadzone badania dały bogaty materiał językowy, który stopniowo analizujemy i opisujemy. Najobszerniejszym i najbardziej szczegółowym opracowaniem jest dwujęzyczna monografia *Jazyk příhraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů) / Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)* (Bogoczová, Bortliczek 2014).

Do tradycyjnych cech mowy zaolziańskiej należy: ścieśnione dawne długie *e* obecne w takich wyrazach jak *sńyg*, *χlyb*⁹⁾; samogłoska pośrednia między *u* oraz *o*, czyli *ũ*, która jest kontynuantem dawnego długiego *o* (*kũń*), a także długiego *a* w pozycji przed spółgłoską nosową (*mũm*, *zũmek*, *cygũn*) oraz nosowego *o* (ą) w asynchronicznie wymówionych grupach *ũn/ũm* (*piũnty*, z *rynkuũm*); samogłoska *o* zastępująca dawne długie *a* w pozycjach innych niż wspomniane powyżej (*jo je rod*); ustna samogłoska *e* zamiast nosówki *ę* w wygłosie lub w śródgłosie osobowych form czasu przyszłego czasownika *być* (zob. zaimek *śe/se*, biernik rodz. żeńskiego *autoškoũe*, przysłówek *troχe*, czasownik *bedym*, *beżeś*, *beże...*, ale w końcówce: *bedym*, *zakryncym*); wspomniana asynchroniczna grupa *ũn/ũm* w miejsce nosowego *o* (ą) oraz *yn/ym* — zamiast *ę* (synchroniczna wymowa samogłosek nosowych może pojawić się przed szczelinowymi: *ćyškũm*, *įzyk* obok *įzynyk*, *nā drũšku*, *kśũški* itp.). Czasami w tekście występuje długa wymowa samogłosek (*ā*, *ē*, *ī*...), co nie ma związku z czeskim iloczasem, ale oddaje długość emfaticzną. Wokaliczny nagłos może w wymowie łączyć się z poprzednią samogłoską wygłosową lub zostać wymówiony oddzielnie, np. *puŷvani a tak*, *a ŷna* (obok *albo opravżickigo*).

W fonetyce międzywyrazowej można zaobserwować udźwięcznienia spółgłosek: szczególnie welarnych *k*, *χ*, a także innych, np. *tag na trove*, *bedy·(m) mũg robić*, *zrobįyni egzaminũf je tag napotręci*, *įo žęy įeχoũ*, *ježęy nad märe spokoįũny* (obok *dostoũbyχ medal*); *ty uż moś*, *na kole też įežęym* (obok *mũm akurat rozįęχany řidīča·(k)*, *egzaminũf je*).

W mowie informatorów wyraźnie odróżnia się *ř* frykatywne od *ž* lub *š*; głoska *ř* może być wymawiana przed samogłoską *i* (zgodnie z normą gwarową, np. *přišęy*), ale również w kombinacji z *y* (*na pŷykuad*, *utŷmańi*). Repertuar użytych spółgłosek został poszerzony o palatalne *t'* i *d'*, czyli głoski czeskie, zachowane w zapożyczonych wyrazach czeskich: *řidīčak* (ale *opravżickigo*, *ježiny* — cz. [opravd'icke:ho], [jed'ini:]); za czeskie można uważać także grupy *ci*, *si*, *zi* ([ci], [si], [zi]¹⁰⁾), np. partykuła lub przysłówek *asi* w znaczeniu 'chyba'. Niegwarowy jest też dyftong *ou*: *do Olomouca*. Wymowa spółgłosek wargowych miękkich przed samogłoskami tylnymi: *y*, *o*, *u*, *ũ* jest jednoznacznie asynchroniczna (*vįym*, *zrobįũny*, *bįyğũm*), natomiast przed samogłoską *a* — synchroniczna i asynchroniczna (*märe/mjäre*, *gvažįstęgo/gvjažįstęgo*). Przed samogłoską *e* zachowujemy zmiękczenie spółgłoski (*v žimie*, *z begańa*, *pověžeć*), choć wymowa ta w niektórych wypadkach budzi wątpliwości. Nierzadko grupa literowa *-mie-* jest wymawiana ze spirantem *ń* (zob. *mńęjsce*)¹¹⁾.

Do istotnych cech fleksyjnych należy utrzymujący się nadal aoryst w 1 os. lp. czasu przeszłego — tu wyłącznie z końcówką *-ch* (*byųęχ ŷmy* albo *byųęχ ŷmy*), w odróżnieniu od np. sąsiednich (na Słowacji) gwar czadeckich, które mają w końcówce małopolskie *-k*. Aorystowe *bych* zachowuje się też w formie trybu przypuszczającego (*dostoũbyχ medal* albo *dostoũbyy medal*). Kolejną wyraźną cechą miejscowej gwary jest opozycja *jo ni ma*, *tyś/tyż ni*

⁹⁾ W tekstach umieszczonych w Aneksach dźwięczna lub bezdźwięczna wymowa spółgłoski wygłosowej zależy od nagłosu kolejnego wyrazu. Natomiast w części analitycznej odstępujemy od ubezdźwięczniania spółgłosek wygłosowych.

¹⁰⁾ W języku polskim wskazane głoski występują w wyrazach zapożyczonych, np. *cin-cin*, *sinus*, *Zanzibar*.

¹¹⁾ W tym wypadku wtórna nazalizacja nie jest przykładem hiperpoprawności językowej (zob. Dubisz i in. 1995: 55–56), lecz wpływu regularnej czeskiej wymowy poprzez epentezę (*-ń-*).

ma, ūn/ūna nī ma — w liczbie pojedynczej, vs *my nē sūm, vyšce nē sūm, ūnī nē sūm* — w liczbie mnogiej. Wymiennie zostały w tekstach użyte formy *šou/šeŭ, χynūŭ/χynyŭ*¹²).

W tekstach obecne są także specyficzne frazeologizmy i leksemy tworzące kolokacje, np. *mūm rod/mūm rada* w znaczeniu ‘lubię’, *živūm še/se na coši* ‘oglądam coś’. Do tradycyjnej normy gwarowej należą dawne zapożyczenia z języka czeskiego, np.: *cesta* ‘droga’, *χladać/γledać* ‘szukać’, *nīmocny* ‘chory’, *živoki* ‘dziki’, *koŭo* ‘rower’, gwarowe są też słowa *kaj* ‘gdzie, dokąd’, *kela* ‘ile’, *ja* ‘tak’, a także spójnik *a* w znaczeniu ‘i’ oraz zaimki nieokreślone z przyrostkiem *-ši*: *jakši* (rodz. męski i nijaki), *jakšo* (rodz. żeński), np. *na jakšūm* (*škoŭe*). Oprócz wskazanych leksemów i frazeologizmów w tekstach wystąpiły bohemizmy związane z nowymi realiami (zob. *řidičak* ‘prawo jazdy’, *aŭtoškoŭa* ‘nauka jazdy’, *smierofka* ‘kierunkowskaz’, *talentofki* ‘egzaminacje sprawnościowe’). Informatorzy używali także czeskich wyrazów wtedy, kiedy mogliby je trafnie zastąpić słownictwem gwarowym (*protože* zamiast *bo*, *nebo* zamiast *a(l)bo*, *asi* zamiast *isto*, *skušūm* zamiast *pruguiŭm/prubuiŭm*, *uvažoŭač* zamiast *rozmyšlač*). W rozmowach na tematy dotyczące środowiska szkolnego (zajęcia, przedmioty, imprezy szkolne) pojawiały się często polskie (literackie) wyrazy; takich leksemów użyli rozmówcy również wtedy, gdy opowiadali o swoich rodzinach (np. *čoča a vujek* zamiast *ćotka a ujec*).

Analiza tekstów nasuwa następujące wnioski: 1) mówiący są mocno osadzeni nie tylko w gwarze, ale także w języku czeskim; 2) bliskie jest im kreowanie rzeczywistości z perspektywy języka czeskiego; 3) w znacznym stopniu korzystają z czeskich neologizmów leksykalnych i z czeskiej frazeologii. Szczególnie widoczne jest to w rozmowach z młodzieżą gimnazjalną. U młodszych uczniów zauważalna jest natomiast niepewność w posługiwaniu się językiem (polskim i czeskim) i tworzenie nieistniejących form, np. *kopaiŭm* — gw. *kopiŭm*, co jest spowodowane nieugruntowaną kompetencją językową.

Podsumowanie

Z analizy nagranych tekstów wynika, że mowa potoczna użytkowników gwary po czeskiej stronie granicy państwowej odbiega od potoczności Polaków żyjących w polskiej części Cieszyńskiego. Jej substratem jest co prawda ta sama gwara cieszyńska, ale znajduje się w niej też wiele bohemizmów — fonetycznie zaadaptowanych lub nie — oraz «czeskiego sposobu myślenia», «czeskiego postrzegania świata». Inny jest także stosunek ludności miejscowej do gwary cieszyńskiej. Informatorzy wcale się gwary nie wstydzą, wręcz przeciwnie — wypowiadają się w niej swobodnie i z łatwością, czego nie zauważyliśmy u uczniów szkół podstawowych w Polsce.

Aneks 1. Kón pluszowy albo oprawdzicki

B: Įo teš strašnie rada kŭnie. [...] Įo dycki na urožiny dostanym albo plušoka kŭña, albo opravžickigo¹⁾, įynŭm²⁾ přejaščka. Ve Kocobynzu to ta·(m) miŷsko moja čoča a vujek, no jejo sŭmšatka mo kŭńnika, a ešče ūna pracuje z moju·(m) mamŭm, tak ūn^v se dobre znajŭm,

¹²) Nie zostały natomiast zauważone formy typu *kupiŭŭ/kupiŭŭŭŭ*, *zrobiŭŭ/ zrobiŭŭŭŭ* występujące na terenie Bogumina i okolic.

a ũna to mo za darmo, a že ũna mo, ũna mo strašne kŭńe. A jedyn je tam ježiny³⁾ dobry, tag mńe převjũzũa.

E: A jaki sũm ty inše?

B: Živoki, že ańi jejix cera űe ježži, bo űni gryzũm strašne, kopajũm⁴⁾ strašne a ježžũm strašne živoko.

A: A jo žeγ dostaũa kocũra, protože⁵⁾, ē, to űe byũ naš kocur, ale űn normalńe tak přišeũ, my go asi⁶⁾ tři razy vycepałi pryč⁷⁾, strašne daleko, ale űn je⁸⁾ spatki⁸⁾, tagže⁹⁾ teraz mũmy takigo kocura a űn se strašne bĩje s psym. Ŭn mu ros tak poškroboũ gymboko tyn, čumog¹⁰⁾, že mu až začũa troxe čyc kref.

¹⁾ cz. *opravdivký* (pot.), *opravdivý*, pol. *rzeczywisty, prawdziwy*; ²⁾ cz. *jenom*, gw. *jynũm*, pol. *tylko*; ³⁾ cz. *jediny*, pol. *jedyny* (dziš rűznica w miękkiej/twardej wymowie); ⁴⁾ forma użyta zamiast gwarowego *kopjũm*, wynika prawdopodobnie z niedoskonałej kompetencji językowej; ⁵⁾ cz. *protože*, pol. *dlatego, poniewaž, bo*; ⁶⁾ cz. *asi*, pol. *chyba, widocznie, prawdopodobnie*; ⁷⁾ cz. *vyhodit pryč*, gw. *vycepać pryč*, pol. *wyrzucić (precz)*, tu w znaczeniu ‘wyrzucić z domu’; ⁸⁾ cz. *potoczne zpátky*, gw. *spatki*, pol. *z powrotem*; ⁹⁾ cz. *takže*, pol. *więc*; ¹⁰⁾ cz. *čumák*, pol. *pysk, pyszczek, mordka*.

Aneks 2. Sportujym, sportujesz, sportuje...

E: A sportujecie¹⁾?

A: Iō, jo skočym, skočym, no rűžńe tag na trűve, na betũne skočym, ā bjygũm no. A ešče mũmy čyškũm kulke, tak tak xbyjym²⁾.

E: A na kole³⁾? [...]

A: Na kole tež ježžym.

B: Mĩ to űe iže na kole, jo skušũm⁴⁾, skušũm, skušũm [...] a γnet⁵⁾ spadnym.

A: Tu f školē je taki líčńik a jo žeγ jeχou čtyryced ževjũňž na kole kole škouy, tam čĩ pokazuje, tam je taki znak a tam čĩ pokazuje, kela ježeš.

E: No a v žimē? [...]

A: V žimē veznym kouo a a ježžym na zakryntax, a jak to moc zakryncym, no, normalńe veznym zakryncym, no a mĩ potšlĩzgnē to tylńĩ kouo, a tak dryftujym⁶⁾.

(o zawodach narciarskich)

C: Teras to byũo dobre, tam byũ samy lũt.

A: A my tam tak šlĩzgalĩ a byũex űsmy.

C: Jo šũdmy na kũńec. O jedno mńejsce a dostoubyx medal. [...] A co, jo už mũm jedyn, no, jo v zešũym roku byũ pjũnty.

A: Iō už mũm dva puχary.

C: Š čego?

A: Puχar jedyn zz begańa a ešče (z) Zjazu Gvážžistego.

¹⁾ cz. *sportovat, sportuji, sportuješ...*, pol. *uprawiać sport*; ²⁾ gw. *xybać*, pol. *rzucać*; ³⁾ cz. *kolo*, gw. *kouo*, pol. *rower*; ⁴⁾ cz. *zkoušet, zkouším...*, pol. *próbować, próbuje...*, por. także pol. *pokusić się*; ⁵⁾ cz. i gw. *hned*, pol. *wnet, zaraz*; ⁶⁾ prawdopodobny pol. odpowiednik — *dryfować, dryfuje*, tu w znaczeniu ‘skrecać, skręcam’.

Aneks 3. Jezech nad miare spokojóny

B: [...] Tak teraz mům akurat rozjexany¹⁾ řidiča·(k)²⁾ kapke, tak uvízymy³⁾, jak to vynže. [...] No jizdy⁴⁾ mům, no, aš drugígo šyrpna bedy·(m) můg robić skuški⁵⁾. [...] Jo mušym povéžež, bo tu f Češnye sům tři abo čtyry (szkoły jazdy), a myšlym, že jo se ta·(k) kapke postferzoꝝ ty recenzje⁶⁾, co a jak, a kaj. A jo soꝝ tu dō pana (X.Y.) a jo mušym řyc, že ježey nad miare spokojůny⁷⁾, bo na pŕykat, tag ježey spokojůny, ale co jo vŕym, tak vŕykšość škũu mo umove s panym (X.Y.) za jaksikej tam⁸⁾ níšũm cene a tak, a co jo vŕym, tag jako, ni žebyx coši naznačovou⁹⁾, ale každy, co tam iže, tak šypcí nebo¹⁰⁾ puźní dość tam to krytyzuje¹¹⁾, no tak to, jak tũm aũtoškoꝝe¹²⁾, tak aji¹³⁾ pana (X.Y.) jako čuořeka.

A: Bo testy na řic.

E: A ty už moš řidičak?

A: Ja, jo se to u pana (X.Y.) robiũ, a jo vuašćivě ty egzamíny zrobiũ až napotřeći¹⁴⁾, ja, no tak, jo tam byũ u něgo [...], u něgo prost'e¹⁵⁾. Přečyntne zrobyjni egzaminůf je tag napotřeći abo napočforte. [...]

B: Zato šej·sũnt myš·(l)y m procynt žeceg na pŕyřy ro·(s) zrobiũo; jo tam řozym na teorie, tak a jo ježžym z naučycelym, a to je byvaũy¹⁶⁾ policajt¹⁷⁾ z vyšetřovaño¹⁸⁾, tak tyn mĩ tam řsýsko možne, vŕyš, (vľáčz) směřofke¹⁹⁾ tu, bo tu obŕyžžoš, uš tež mĩ to níkedy leže na nervy²⁰⁾, ale jako jako zamiestnanec²¹⁾ je dobry. Jo ta·(m) mům f tej aũtoškole myš·(l)y m, můmy strašně dobre stosunki jag z naučycelami, ze řsýskĩmi.

¹⁾ cz. pot. *rozjet něco, mít něco rozjeto*, pol. *ruszyć z czymś, rozkręcić coś, rozpocząć*; ²⁾ cz. pot. *řidičák*, lit. *řidičský příkaz*, pol. *prawo jazdy*; ³⁾ pol. *zobaczymy, to się okaże*; ⁴⁾ cz. *jízdy*, pol. *jazdy*; ⁵⁾ cz. *skládat*, pot. *dělat zkoušky*, pol. *zdawać egzaminy*; ⁶⁾ pol. *sprawdzić opinie, zorientować się*; ⁷⁾ cz. *být nadmíru spokojen*, pol. *być w pełni zadowolonym*; ⁸⁾ pol. *jakás tam*; ⁹⁾ cz. *naznačovat*, pol. *dawać do zrozumienia*; ¹⁰⁾ cz. spójnik *nebo*, pol. i gw. *czy, a(l)bo*; ¹¹⁾ cz. *kritizovat, kritizuje*, pol. *krytykować, krytykuje*; ¹²⁾ cz. *autoškola*, pol. *nauka jazdy*; ¹³⁾ cz. spójnik: *jak..., tak(i)...*, pol. spójnik skorelowany: *zarówno..., jak i...*; ¹⁴⁾ cz. (i chyba gw.) *napotřetí/napotřeći, napočtvrté/napočforte*, pol. *za trzecim/czwartym razem*; ¹⁵⁾ cz. *prost'e*, pol. *po prostu*; ¹⁶⁾ cz. *bývalý*, pol. *były*; ¹⁷⁾ pol. *policjant*; ¹⁸⁾ cz. *vyšetřování*, pol. *śledztwo*; ¹⁹⁾ cz. *směřovka*, pol. *kierunkowskaz, migacz*; ²⁰⁾ kontaminacja cz. *jde mi na nervy* oraz *leze mi na mozek*, pol. *denerwuje coś kogoś*; ²¹⁾ cz. *zaměstnanec*, pol. *pracownik*; tu w znaczeniu 'instruktor'.

Aneks 4. Nic przewratnego

E: Vyšće se vybraũy ruski (język). Čymu ruski?

A: Tag jo uš se uęũa na poctavũfce ruski, ā nímeckĩ mĩ pŕiže¹⁾ taki taki třardy jŕzyk, taki, že byx se go ře řćaũa uęyc, ā nat francuskĩm, nat francuskĩm žež ře uvařovaũa²⁾, box se mũvũũa, že to je takĩ jŕzyk mŕjnyĩ rozpřestřeňũny, tagže³⁾ to byũa jasno volba⁴⁾.

E: A ty moš jaki řfũj pšedmjot ulubũũny?

B: Tak ulubũũny, isto tyn ruski. [...] Ia jo by řćaũa pravě íř(ć) na to nā vyřke⁵⁾, ka·(i) jako byx na naučycelke, a abyx uęũa tyn ruski jŕnzyk. Do Olomouca.

A: No jo pravě teš tak, ē, dužo uvařũũm, bo žež uš mŕaũa jagby dane, žebyx řũa na fizjoterape, potym žež se zaš rozmyřlaũa, žebyx řũa na jakšũm polsko filologũa albo na jakšĩ

třumačyńi. Polski česki. No a tera (z) zaš uvažuym o tej fizioterapi, tagže to beže ešče taki [...]. Nō jakoby, skušaŭabyχ⁶⁾ asi⁷⁾ Praga, Olomouc, Brno, jakoby fšyńži, alē to by zaležaŭo, no, kaj byχ se dostaŭa.

E: A vjy (š), že je aji f Ostrave lekařsko fakulta⁸⁾?

A: Ja. Tam žeχ teš rozmyslaŭa. A tam vřašćivē žeχ se živaŭa a tam sŭm jagby talentofki⁹⁾ jakoby, že bek, puŭvańi a tak, tagže to byχ uŷ mušaŭa začnyč teš cošić robić.

E: A co, bęgańi ni?

A: A tag jakoby ja, ale mušaŭabyγ jakoby trenovać, bo tam iē, a potym tam je vřašće puŭvańi, bek a zγyby¹⁰⁾, jako že utřymańi šē nā drušku jag nejdēli, tag jako zaš tak neĵorše by to asi ņe byŭo, ale ņe vjym.

E: A jak ći tu iže gimnastyka¹¹⁾?

A: Tag jako že kopyto¹²⁾ žeγ ni ma, ale neĵepšo žeχ teŷ ni ma. (šmiech)

E: A s tobŭm jak to vyglŭndo?

B: No jo je taki tyn typicki¹³⁾ anty talent na fšycko, co se tyče sportu, tagže ņic takigo převratnego¹⁴⁾.

¹⁾ cz. pot. konstrukcja *přijde mi to*, pol. *wydaje mi się*; ²⁾ cz. *uvažovat o něčem*, pol. *zastanawiac się nad czymś, rozważać coś*; ³⁾ cz. *także*, pol. *więc*; ⁴⁾ cz. *jasná volba*, pol. *jednoznaczna decyzja*; ⁵⁾ cz. pot. i slang. *výška*, lit. *vysoká škola*, pol. *uczelnia wyższa*, pot. *studia*; ⁶⁾ cz. *zkoušet, zkoušela bych*, pol. *spróbować, spróbowałabym*; ⁷⁾ cz. *asi*, pol. *chyba, prawdopodobnie, bo*; ⁸⁾ cz. *lékařská fakulta*, pol. *wydział medyczny*; ⁹⁾ cz. pot. *talentovky*, lit. *talentové zkoušky*, pol. *egzaminy sprawnościowe, praktyczne*; ¹⁰⁾ cz. *shyby* (lm.) tu rodzaj ćwiczeń; ¹¹⁾ tu w znaczeniu 'wychowanie fizyczne (wf.)'; ¹²⁾ pol. slang. *noga* (o kimś nieporadnym, niezręcznym); ¹³⁾ cz. *typický*, pol. *typowy*; ¹⁴⁾ cz. *převratný, nic převratného*, pol. *rewelacyjny, żadna rewelacja*.

Bibliografia

- Bělíč J. 1972: *Nástin české dialektologie*, Státni pedagogické nakladatelství, Praha.
- Bogocz I., Bortliczek M. 2000: *Z Mostów koło Jabłonkowa w Republice Czeskiej*, Język Polski LXXX, s. 70–76.
- Bogoczová I. 2001: *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference*, Ostravská univerzita, Ostrava.
- Bogoczová I., Bortliczek M. 2014: *Jazyk přihraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) / Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*, Uniwersytet Ostrawski, Ostrava.
- Dubisz S., Karaś H., Kolis N. 1995: *Dialekty i gwary polskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Havránek B. 1934: *Česká nářečí, [w:] Československá vlastivěda III, Jazyk, SFINX, Bohumil Janda, Praha, s. 84–218.*
- Kellner A. 1946, 1949: *Východolašská nářečí, t. 1–2*, Matice moravská, Brno.
- Labocha J. 1997: *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Milerski W. 2009: *Zachodniocieszyński słownik gwarowy, Finider, Cieszyn.*
- Muryc J. 2010: *Obecné a specifické rysy polsko-české jazykové interference na českém Těšínsku*, Ostravská univerzita, Ostrava.
- Nitsch K. 1939: *Dialekty polskie Śląska*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.

- Pelcowa H. 2001: Metodologia badań leksyki gwarowej u schyłku XX wieku, [w:] *Gwary dziś 1: Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 183–189.
- Poláci v ČR a Češi v Polsku (online: <http://geography.upol.cz>, dostęp: 12 czerwca 2014).
- Rospond S. 1970: *Polszczyzna Śląska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Siwek T. 1996: *Česko-polská etnická hranice*, Ostravská univerzita, Ostrava, online: www.czso.cz (dostęp: 12 czerwca 2014).
- Zahradnik S. 1991: *Spisy ludności 1880–1991*, Drukarnia HT, Trzyniec.

Summary

Colloquial speech of the Zaolzie region

Keywords: Cieszyn dialect, Polish language, Czech language, Zaolzie, Cieszyn Silesia.

The paper was prepared on the basis of field research performed in July 2013. The study included children and young people from Polish minority schools in the Czech part of Cieszyn Silesia. The aim of the research was to verify some of the widespread statements (myths) on the current linguistic situation in this region. Following the analysis of the authentic texts, the authors came to the following conclusions: 1) local colloquial speech is not exactly the same as the traditional Silesian dialect; 2) it differs clearly from informality (Polish colloquial speech) used in the Polish part of Cieszyn Silesia. The paper includes four phonetic transcriptions of texts recorded during the research (Appendixes 1–4).
